

Marko A. Janković

*Arheološka zbirka
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
markojankovic@gmail.com*

**Arheološka istraživanja Adama Oršića:
terenska praksa kao izvor
društvene moći i autoriteta***

Apstrakt: Jedan od važnih aspekata bavljenja arheologijom, od njenih početaka do danas, svakako je terenski rad. U periodu između dva svetska rata i tokom Drugog svetskog rata, disciplina se po prvi put institucionalizuje, a arheolozi iz Jugoslavije su u velikoj meri oslonjeni na rezultate nemačke arheologije pa samim tim i na iskustva njihove terenske prakse. U takvim okolnostima, radio je i Adam Oršić koji je terenski rad smatrao centralnim u arheologiji. Veći deo svoje karijere proveo je višeci terenska istraživanja u Srbiji, Evropi i Južnoj Americi, a rezultate koji su tim radom nastajali koristio je u svrhu sticanja društvenog i akademskog statusa u sredinama u kojima je radio. Rezultate iskopavanja smatrao je ekskluzivnim, a dokumentacija i građa služili su mu, pogotovo tokom perioda okupacije, kao simbolički kapital kojim je pregovarao svoj status i autoritet.

Ključne reči: terenske prakse, Adam Oršić, istorija discipline, autoritet, moć

Jedan od najinteresantnijih i najzahvalnijih poslova kojima se arheolog bavi, je traganje za dosada još nepoznatim arheološkim nalazištima.

(Oršić 1936)

Terenska istraživanja predstavljaju jedan od osnovnih vidova bavljenja arheologijom i danas, kao i pre više od jednog stoleća. U arheološkim zajednicama širom sveta, metode i tehnike su tokom decenija menjane i usavršavane, ali se suštinski sam proces nije umnogome promenio. Bez obzira na uvođenje novih i preciznijih tehnika za beleženje podataka, i danas se iskopavanja često praktikuju zarad „otkrivanja“ ili „spasavanja“ arheoloških podataka (Leighton 2015, 66). Uglavnom se te metode i tehnike koriste neupitno, kao standardizovane

* Članak je nastao kao rezultat rada na projektu *Arheološka kultura i identiteti na Zapadnom Balkanu*, br. 177008, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

aktivnosti u procesu dobijanja informacija (Lucas 2015). Istovremeno, arheologija je prošla kroz nekoliko ključnih paradigmatičkih promena tokom poslednjih sto godina – od kulturno-istorijske arheologije, preko procesne arheologije oslonjene na pozitivističko shvatanje nauke do postprocesnih ili postmodernih modela interpretacija (Džonson 2008; Palavestra 2011). Ipak, to ne znači da su se promene paradigmi dešavale naglo, niti da su one podrazumevale napuštanje prethodnih stavova u potpunosti. Danas, arheolozi u Srbiji (kao i u nekim drugim sredinama) istovremeno operišu u sva tri prethodno pomenuta teorijsko-metodološka ključa, proizvodeći potpuno drugačije setove informacija i znanja u isto vreme. S prihvatanjem i usvajanjem novih teorijskih načela u arheologiji, menjali su se postepeno i koncepti terenskih istraživanja. Te promene su verovatno najvidljivije nakon pojave procesne paradigme, kada se u arheološka iskopavanja uvodi veliki broj novih aktivnosti, poput prikupljanja velikog broja uzoraka, pažljivog merenja i mapiranja unutar arheoloških celina ili uvođenja velikog broja fizičko-hemijskih analiza materijala (Lucas 2015, 2). Od tog trenutka (šezdesete godine 20. veka), arheološka iskopavanja su se veoma malo menjala u načinu izvođenja. Međutim, promene koje se jesu desile u poslednjih dvadeset godina, odnose se pre svega, na stavove prema terenskom radu, njegovoj svrsi i na kraju, potrebama arheologa da na taj način pribavljaju informacije.

Gevin Lukas (Gavin Lucas) se u uvodnom delu svoje knjige *Critical approaches to Archaeological Fieldwork* (Lucas 2015) bavi razlozima zbog kojih se arheolozi odlučuju na terenski rad, kao i na odluke koje donose u procesu biranja određenih lokaliteta, njihovih specifičnih delova, strategije ili tehnika koje će u radu koristiti. Posmatrajući terenski rad kroz istorijsku prizmu, Lukas podvlači da je naučno iskopavanje, kao istraživački metod arheologa uveden u kasnom 19. veku, a da su se do tada ona odvijala nešto drugačije. Naime, arheolozi prethodno nisu direktno učestvovali u iskopavanjima, već su se bavili njihovim rezultatima ili kolekcijama nalaza, dok su terenske radove obavljali ljudi koji su za to bili s namerom angažovani, bilo od strane institucije ili finansijera ekspedicija (Lucas 2015). Tek se krajem 19. i početkom 20. veka stav ka direktnom učešću u iskopavanjima izmenio, tako da je prisustvo arheologa na terenu, između ostalog i garantovalo kontrolu procesa i validnost rezultata iskopavanja. Terenski rad postao je važan u proizvodnji znanja, potrebnom arheolozima za svakodnevno funkcionisanje, a neretko je teren osiguravao i izvestan društveni i profesionalni status. Arheolozi su od početka 20. veka pa sve danas, koristili terenski rad kao direktan izvor ekskluzivnih informacija i građe, preko potrebnih za njihovo učešće u raspravama i radu akademskih zajednica. Bez obzira na decenije promena i razvoja ne samo tehnika i metoda iskopavanja, već i teorijskih koncepata u arheologiji, arheološka iskopavanja i znanje proizvedeno tokom njihovog trajanja, umnogome zavisi od ličnih karakteristika arheologa (njihove sposobnosti da dodirnu materijal, da ga razumeju, raspravljaju o njemu, kao i

njihovih ličnih i profesionalnih osobina), pa se tako veoma teško odvajaju njegovi lični afiniteti i stavovi od vrednosnih sudova znanja koje arheolozi proizvode (Leighton 2010, 85). Tako su rezultati arheoloških iskopavanja u direktnoj vezi sa ličnostima arheologa koji njima rukovode, i od čije interpretacije zavisi njihov odjek u akademskoj zajednici. Na taj način, možemo govoriti o autoritetu koji se zasniva, u najvećoj meri, na „posedovanju ekskluzivnog znanja“ a koje se proizvodi na arheološkim terenima. Naravno, nepotrebno je naglašavati da su same osnove konstrukcije takvih autoriteta itekako problematične, jer zavise od ličnih stavova, namera, sposobnosti, a na kraju i čestitosti samih istraživača.

Terenska istraživanja u Nemačkoj i Austriji pre Drugog svetskog rata

U većini priručnika za arheološka iskopavanja, kao i monografijama koje se bave istorijama arheoloških ideja i razvojem tehnika u terenskom radu, često je zanemaren doprinos arheoloških zajednica van angloameričkog govornog područja. Statistike zastupljenosti ličnosti predstavljenih kao važne kroz istoriju discipline, jasno pokazuju ogromnu nesrazmeru između arheologa koji su bili aktivni, pre svega u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama s jedne strane, i ostatka Evrope i sveta sa druge (Milisauskas 2011, 7). Iako je doprinos angloameričkih arheologa svakako nemerljiv, postavlja se pitanje u kojoj meri je bio presudan, pogotovo kada diskutujemo o različitim periodima iz istorije discipline i različitim akademskim sredinama. U kontinentalnom delu Evrope, tokom perioda između dva svetska rata, nemačka arheologija je predstavljala jedan od modela kojem se težilo, bilo da se radi o tehnikama iskopavanja ili interpretacijama rezultata istraživanja (Härke 2000, 16). Ipak, do sada ne postoji sistematičan pregled razvoja metodologije arheoloških istraživanja u Nemačkoj i njenog eventualnog uticaja i daljeg transfera na druge zemlje Evrope. Retke istorije nemačke arheologije uglavnom se tiču važnih teorijskih koncepata, i ličnosti koje su ih zastupale, a koji su dalje uticali na arheološke interpretacije arheologa širom Evrope (cf. Kossack 1992; Hare 2015).

Arheologija u Jugoslaviji je sve do nakon Drugog svetskog rata (a delimično i u kasnijem periodu) bila u izvesnoj meri oslonjena na nemačku arheologiju, odnosno na radove arheologa koji su poticali sa nemačkog govornog područja – pre svega Austrije i Nemačke (cf. Bandović 2019a). Iz tog razloga, važno je steći uvid u osnovna kretanja arheologije u tim zemljama u periodu između dva svetska rata i tokom Drugog svetskog rata, kada je njihov uticaj čak i vidljiviji, jer upravo u to vreme, u Jugoslaviji dolazi do značajnog pomaka u arheološkom radu – u institucionalnom smislu, ali i u kontekstu početka nekih ličnih karijera u akademskoj zajednici.

U Austriji je arheologija dugo posmatrana kao deo prirodne istorije, da bi tek 1876. godine pod palicom Jozefa Sombatija (J. Szombaty, 1853–1943) bila otvorena prva muzejska zgrada (deo Nacionalnog muzeja i Austrijske akademije nauka) koja je bila posvećena isključivo praistoriji. Sombati se potrudio da putem iskopavanja na celoj teritoriji Austrougarske značajno uveća praistorijsku zbirku. Nešto kasnije (1911), Sombatijev kolega, Moric Hernes (M. Hoernes, 1852–1917) postao je i prvi predavač praistorije (kao izdvojenog predmeta) na Univerzitetu u Beču (Kossack 1992, 84), da bi ga na tom mestu nasledio njegov učenik Osvald Mengin (O. Menghin, 1888–1973), arheolog koji će, između ostalog biti važan u obrazovanju arheologa sa prostora Jugoslavije i Srbije tokom Drugog svetskog rata. Mengin se smatra jednim od najvažnijih autora za promociju kulturno-istorijske arheologije, bez obzira što se ispostavilo da njegovi teorijski koncepti nisu izdržali kasnije kritike (cf. Kohl and Gollán 2002). Menginova karijera se razvijala upravo u periodu između dva rata, kada on publikuje svoje važno delo *Weltgeschichte der Steinzeit* (1931) u kome pokušava da primeni ideje kulturnih krugova (*Kulturkreislehre*) potekle iz redova austrijskih etnografa na paleolitski materijal i napiše univerzalnu istoriju kamenog doba (Kohl and Gollán 2002, 562). Svoju karijeru profesora je počeo 1918. godine, a 1928. postao dekan Filozofskog fakulteta u Beču. Druga važna publikacija je svakako *Geist und Blut: Grundsätzliches um Rasse, Sprache, Kultur und Volkstum* (1934), knjiga u kojoj Mengin objašnjava važnost i sposobnost praistoričara da se svojim znanjem o istoriji, rasama i jeziku uključe u raspravu o aktuelnim pitanjima. Među ostalim, knjiga se bavila i jednim od aktuelnih pitanja tog vremena – „jevrejskim pitanjem“. Mengin je ubrzo nakon toga postao i rektor Univerziteta u Beču, a nakon Anšlusa 1938. godine, postavljen je za ministra prosvete u vladi Cajs-Inkvarta (A. Seyss-Inquart), poziciju na kojoj se zadržao nekoliko meseci (Urban 2010, 381). Sve do kraja rata, Mengin je radio kao profesor na Univerzitetu, učestvujući u obrazovanju velikog broja arheologa, između ostalog i onih koji su potekli sa prostora Jugoslavije i Srbije.

Početak 20. veka obeležen je u Nemačkoj stvaranjem velikog broja muzeja i osnivanjem raznih društava za proučavanje starina, pa ga Georg Kosak (G. Kossack, 1923–2004) naziva i „antikvarskim“ periodom nemačke arheologije (Kossack 1992, 104). Za razliku od Austrije, arheologija u Nemačkoj je u tom periodu, pored praistorije bila usredsređena i na istraživanje rimskih provincija, pa je već 1902. osnovana Rimsko-germanska komisija (*Römische-Germanische Kommission*) u Frankfurtu (Kossack 1992, 87). Istovremeno s otvaranjem muzeja i osnivanjem instituta, po prvi put se u većem broju otvaraju i katedre za arheologiju na nemačkim univerzitetima. U Berlinu je za profesora nemačke arheologije 1902. godine postavljen Gustaf Kosina (G. Kossinna, 1858–1931), a nekoliko godina kasnije (1913) i Hubert Šmit (H. Schmidt, 1864–1933) koji je prethodno radio na mestu docenta (Grünert 1992, 117; Veit 2011, 63). Godina

u kojoj je Kosina postavljen za prvog profesora praistorije u Berlinu smatra se početkom institucionalizacije arheologije u Nemačkoj (Grünert 1992; Fetten 2000). Narednih godina je otvoren veliki broj arheoloških katedri, pa je Maks Ebert 1921. godine (M. Ebert, 1879–1929) dobio profesuru u Kenigsbergu, a 1928. Gero fon Merhart (G. von Merhart, 1886–1959) u Marburgu (Fetten 2000, 173; Kossack 1992). S dolaskom nacista na vlast, u Nemačkoj se otvara sve veći broj katedri za praistoriju i arheologiju, a osnovane su i nove institucije poput Anenerbea (*Die Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe e. V.*) i Amt Rosenberga (*Amt Rosenberg*), koje će naročito tokom rata imati odlučujuću ulogu u arheološkim istraživanjima u okupiranoj Evropi. Država je ulagala velika sredstva u arheološka istraživanja u Nemačkoj, ali i međunarodne ekspedicije, a rezultate zloupotrebljavala u dnevno-političke svrhe kao deo propagandnog materijala (Arnold 1990).

Arheološka istraživanja u Srbiji između dva svetska rata

Vreme kojim se bavim u ovom radu dobrim delom pokriva period jugoslovenske i srpske arheologije između dva rata, kada se po prvi put otvara veći broj muzeja i školuje generacija arheologa i istoričara umetnosti koji će svojim radom zapravo izgraditi temelje arheologiji na ovim prostorima (cf. Bandović 2016). Jedan od osnovnih problema s kojim sam suočen u ovom radu, a verujem i druge kolege koje se bave sličnim pitanjima istorije discipline, predstavlja nedostatak informacija potrebnih za analizu stavova, aktivnosti i interpretacija arheologa iz ovog perioda. Naime, u periodu između dva rata pokrenut je (ili u slučaju Vinče, nastavljen) izvestan broj arheoloških iskopavanja. Najvećim delom, tim iskopavanja rukovodili su istraživači školovani u inostranim akademskim sredinama – Miloje Vasić kod profesora Adolfa Furtvenglera (Furtwängler) u Minhenu, Miodrag Grbić kod Lubora Niderlea (Niederle) u Pragu, Nikola Vulić u Minhenu, Vladimir Petković u Minhenu i Haleu i naravno Adam Oršić u Beču. Većina njih je svoja prva terenska znanja verovatno dobila na svojim univerzitetima gde su školovani, da bi ih kasnije primenjivali u svom arheološkom radu na Vinči, Starčevu, Trebeništu, Stobima ili Bubnju. Osnovne informacije koje se tiču metodologije i tehnika arheoloških istraživanja ovih istraživača, nedostaju. Neretko, dnevnicu iskopavanja i druge beleške nisu sačuvane (osim delimično u slučaju Vinče), pa se rekonstrukcija metodoloških tehnika uglavnom svodi na analize tekstova koji su publikovani. Posmatranje i poređenje metodologije arheoloških istraživanja sa vremenske distance od skoro jednog veka je prilično nezahvalno. Takva analiza, pre svega, zahteva decentriranje sopstvene pozicije i izbegavanje direktne komparacije metoda i rezultata sa onim što o arheologiji i njenim tehnikama znamo danas. U idealnim uslovima, postupci i aktivnosti iz

prošlosti, kako bismo se pravilno razumeli, moraju biti sagledani u sopstvenom političkom, društvenom, ekonomskom i svakom drugom kontekstu. S druge strane, poređenje je moguće isključivo sa metodološkim konceptima i tehnikama vremena u kojem su radili (up. Kun 1974, 42–43).

Period između dva svetska rata obeležen je brojnim arheološkim aktivnostima u Srbiji, uključujući ne samo lokalne već i strane arheologe koji su u ovo vreme obavljali iskopavanja i rekognosciranja, poput Vladimira Fjuksa (Fewkes) ili nemačkih podunavskih arheologa koji su obilazili lokalitete i kolekcije. U isto vreme su otvoreni i neki od prvih muzeja u Pančevu, Nišu, Novom Sadu i Šapcu (Novaković 2015, 104), a započeta su i važna istraživanja, od kojih neka traju i danas (npr. Starčevo, Stobi, Medijana, Humska Čuka, Bujanj i dr.). Terenska istraživanja, u najširem smislu, nisu obuhvatala samo iskopavanja već i obilaskе terena, razgovore sa meštanima, organizaciju lokalnog stanovništva u mreže saradnika, popisivanje kolekcija i lokaliteta (Janković 2018; Bandović 2019b). Većina arheologa bila je prepuštena sopstvenim planovima, bez očiglednog centralnog sistema, pa su i rezultati njihovih istraživanja bili različiti, u zavisnosti od ličnih interesovanja i mogućnosti. Metodologija arheoloških istraživanja nije bila „uređena“ a strategije iskopavanja su zavisile od ličnih uticaja, iskustava u radu sa kolegama, kao i odnosa među njima. Na Univerzitetu u Beogradu, a ni na brojnim drugim univerzitetima u Evropi u to vreme, nije bilo obuke koja se ticala terenskog rada i metodologije iskopavanja. U to vreme, kao što smo videli, arheologija i praistorija se po prvi put konstituišu kao zasebni predmeti, i proći će dosta vremena dok se na univerzitetima ti predmeti ne raščlane na specifičnije oblasti. Kao primer, dovoljno je reći da je *Metodologija arheoloških istraživanja* na Univerzitetu u Beogradu, prvi put uvedena kao zaseban kurs tek 1977. godine, skoro pola veka nakon perioda kojim se u radu bavimo (cf. Milinković 1998). Prvi priručnici za arheološka istraživanja koji su imali za cilj da postave osnovne standarde u terenskim praksama, pojavili su se tek početkom pedesetih godina 20. veka (Grbić 1953; Garašanin i Garašanin 1953), u vrlo opštem, sumarnom obliku, dajući neke od osnovnih smernica na šta arheolozi treba da obrate pažnju prilikom obilaska i iskopavanja terena. U vreme o kojem diskutujemo, takvih pisanih uputstava jednostavno nije bilo, već su se terenske prakse prenosile usmeno, odnosno arheolozi su najčešće podučavani tehnikama i metodama na terenima koje su vodile iskusnije kolege. U *Razgovorima o arheologiji* (1996), Milutin Garašanin objašnjava kako ih je Vilhelm Unfercagt (W. Unverzagt, 1892–1971) tokom iskopavanja Kalemegdana: „... naučio crtanju profila, merenju, crtanju profila u boji, onda crtanju zidova kamen po kamen, ciglu po ciglu...“ (Babić i Tomović 1996, 15). Jednostavno rečeno, obuka koja se ticala metoda i tehnika terenskog rada, zavisila je isključivo od ličnog interesovanja i spremnosti iskusnih kolega da svoje znanje podele sa drugima.

Terenska istraživanja Adama Oršića

O ranim arheološkim uticajima na Adama Oršića, u smislu prihvatanja različitih metodoloških i teorijskih koncepata u svom radu, skoro da ništa ne znamo. U njegovoj, u najboljem slučaju ulepšanoj autobiografiji, on navodi čitav niz lokaliteta u čijim iskopavanjima je navodno učestvovao pre nego što je počeo da se bavi arheologijom u Srbiji – Giza, Colfeld, Velem, Novigrad.¹ Ono što je indikativno u njegovim navodima jeste da su arheolozi s kojima je navodno saradivao uglavnom sa nemačkog govornog područja (poput Eggersa (Eggers) i Junkera – Janković 2018), što može ukazivati na eventualnu bliskost s njihovim radom. U drugim periodima Oršićevog života njegovi saradnici i kolege često naglašavaju da je on „u potpunosti čovek nemačke kulture i jezika“² pa nije isključeno ni da se u svojim ranim fazama arheoloških istraživanja vodio upravo rezultatima nemačke arheologije. Oršićev terenski rad trajao je od 1930. i istraživanja u okolini Niša do 1952. godine kada je sa suprugom rukovodio iskopavanjima humke u okolini Parane u Brazilu. U međuvremenu, Oršić je učestvovao u istraživačkim kampanjama praistorijskih i antičkih lokaliteta u Srbiji i, u periodu neposredno nakon Drugog svetskog rata, u Austriji. Oršićevi metodološki nazori često nisu eksplicitirani, a pozivanja na druge autore su vrlo retka i to uglavnom u publikacijama objavljenim u stranim časopisima i knjigama (up. Orssich 1940; Orssich & Orssich 1956). U izveštajima sa iskopavanja objavljenim u *Starinaru* (Oršić 1934; 1936b) nema niti jedne fusnote. Ipak iz njegovih objavljenih izveštaja možemo zaključiti da se radi o precizno dokumentovanim istraživanjima, praćenim detaljnom dokumentacijom koja je podrazumevala crteže i fotografije terenskih situacija, premeravanja, praćenje stratigrafskih slojeva, kao i iskopavanja širokih iskopa kroz sistem praćenja uz pomoć korišćenja sektora i kvadrata (Oršić 1934, 1936b; Orssich 1940; Orssich & Orssich 1956). Materijal prikupljen tokom iskopavanja, uredno je beležen sa preciznim mestom nalaza, i kasnije uz pomoć analogija interpretiran u publikovanim izveštajima. Oršićeva arheološka iskopavanja nisu se mnogo razlikovala u odnosu na istovremena istraživanja drugih kolega. Najveći broj iskopavanja, Oršić je sproveo tokom svog rada u Nišu tridesetih godina 20. veka. U tom periodu, Oršić je obavio iskopavanja na Medijani, Jagodin Mali, Niškoj banji, Bubnju i izvesnom broju manjih lokaliteta u okolini Niša (Janković 2018). U ovom poslu, njemu su pomagale kolege poput Miodraga Grbića i Nikole Vuli-

¹ NAA-SI, Betty J. Meggers & Clifford Evans papers, Box 62, *Curriculum Vitae*, 11. 10. 1954.

² AMSO, 37/6/22184, *Pismo Osvalda Mengina upućeno Martinezu Santa-Olali*, 27. 1. 1951.

ća, a saradivao je i sa Vladimirom Fjuksom koji je u to vreme obilazio upravo okolinu Niša, gde je Oršić bio stacioniran (Fewkes 1936).

Ipak, terenski rad Adama Oršića, odnosio se pre svega na obilaske i mapiranje lokaliteta u tadašnjoj Moravskoj banovini. Oršić je neumorno, tokom jedne decenije, obilazio okolinu Niša, popisivao lokalitete, prikupljao nalaze i razgovarao sa nalazačima i meštanima. O svojim rezultatima, redovno je obavestavao Grbića i Vulića, pa su ponekad u takvim poduhvatima učestvovali i zajedno. Đurđe Bošković u jednom trenutku objavljuje podatak da je Oršić do 1936. sakupio preko 1.600 izveštaja sa takvih obilazaka (Bošković 1936). Neminovno, Oršić se tokom svojih obilazaka susretao sa velikim brojem ljudi, meštana, koji su bili zainteresovani za arheologiju i istoriju svog kraja, pa se potrudio da one koji su bili najzainteresovaniji uključi u svoj rad. Njima je pre svega bio namenjen i časopis *Moravski arheološki glasnik*, koji je u svega tri broja izlazio tokom 1936, a čiji je urednik i finansijer bio upravo Oršić (Novak 1936). U njemu su objavljivani tekstovi koji su pre svega govorili o različitim tipovima lokaliteta, prikupljanju informacija i beleženju mesta nalaza. Tekstove su pored samog Oršića i pokojeg kolege arheologa (Jozo Petrović i Nikola Vulić) uglavnom pisali upravo ti saradnici amateri (Dugonjić 1936; Nadlački 1936; Bogdanović 1936 i drugi), a na kraju svakog broja, Oršić se potrudio da objavi imena onih saradnika koji su javno pohvaljeni od Bana moravske banovine.

U periodu tokom Drugog svetskog rata, Adam Oršić je imao, u najmanju ruku, privilegovan položaj u okupiranoj Srbiji. Blisko je saradivao sa nemačkim okupacionim silama, a tokom tih godina učestvovao je u radu nemačkih institucija poput Anenerbea (*Ahnenerbe*) i Referata za zaštitu umetnina i spomenika kulture (*Kunst und Denkmalschutz*). Zbog svojih porodičnih i političkih kontakata, Oršić je „nagrađen“ Humboltovom stipendijom i odlaskom u Beč na studije. Tu je zajedno sa Vladimirom Miložićem studirao kod Osvalda Mengina, gde je i odbranio doktorat 1944. godine (Janković 2018). Zanimljivo je da je Oršić tokom rata obavio jedno od svega nekoliko arheoloških iskopavanja u Srbiji, a to su istovremeno jedina iskopavanja koja su obavljena samoinicijativno, odnosno bez kontrole nemačkih institucija. Radi se o istraživanju neolitskog lokaliteta u Pavlovcu, o čijim rezultatima nažalost saznajemo posredno, iz habilitacionog rada Vladimira Miložića (Miložić 1949). Ipak, zanimljiv dokument u kontekstu ovog rada predstavlja zapravo plan ekspedicije, koja nikada nije ostvarena, a u kojem Oršić detaljno razlaže svoje planove za iskopavanja i rekonosciranja Srbije i Makedonije.³

³ BAB, NS21 – 1995, *Vorschlag zur Organisation der urgeschichtliche Forschungsarbeit in Serbien und Macedonien in Sommer 1943*, 21.03.1943.

Ekspedicija u nepoznato?

Ekspedicije su, kao vid istraživanja nepoznatih krajeva, zabeležene tokom čitave ljudske istorije na gotovo svim meridijanima. Tokom vremena se njihova organizacija i svrha transformisala, a različiti periodi su sa sobom nosili i različita interesovanja naučnih zajednica. Kada govorimo o nemačkoj arheologiji, naučne ekspedicije su obeležile čitavu njenu istoriju. Od samog početka, austrijski i nemački instituti su slali svoje arheološke ekspedicije u krajeve poput Mesopotamije, Grčke, Turske. Pored novih znanja, te su se ekspedicije u domovinu vraćale i sa vrednim kolekcijama za to vreme (cf. Trigger 1984). Posebno su interesantne ekspedicije koje je tokom tridesetih godina organizovao Anenerbe, a koje su za cilj imale, pre svega, dokazivanje drevnosti Germana, poput ekspedicije Ernsta Šefera (E. Schäfer, 1910–1992) u Nepal (González 2010). Nakon izbijanja Drugog svetskog rata, ekspedicije su postale skupe i komplikovane za organizaciju, a nemačke institucije su se bavile pre svega, iskopavanjima na okupiranim teritorijama. Početkom 1942. godine, Oršić je napravio plan za arheološku ekspediciju u Srbiju i Makedoniju (*Vorschlag zur Organisation der urgeschichtlichen Forschungsarbeit in Serbien und Macedonien im Sommer 1943*), o kojem je pregovarao sa Johanom Rajsvicom (J. Albrecht von Reiswitz, 1899–1962), šefom Referata za očuvanje umetnina i spomenika, Kurtom Vilfonzederom (K. Willvonseder, 1903–1968), arheologom koji je ispred Anenerbea bio aktivan u okupiranoj Srbiji i Volframom Ziversom (W. Sievers, 1905–1948), generalnim sekretarom te organizacije. Teško je zamisliti Srbiju i Makedoniju kao *terrae incognitae*, pogotovo iz pozicije nekog, ko je kao Oršić, bio i te kako upoznat sa situacijom na terenu. Verovatnije je da je „ekspedicija“ trebalo samo da naglasi grandioznost Oršićevog projekta pre svega pred potencijalnim finansijerima – Anenerbeom. Ekspedicija nikada nije realizovana, ali njen plan predstavlja dobar uvid u organizaciju terenskih praksi i metodologije Adama Oršića tokom ratnih godina. U vreme kada Oršić piše predlog ekspedicije (1942) on već za sobom ima višegodišnje iskustvo s arheoloških iskopavanja, kao i organizacije arheoloških terena.⁴ Plan ekspedicije je potpuno kompletan – predviđa broj i imena učesnika, potreban materijal, troškove, specijaliste (konzervatori i fotografi) sa jedne strane, ali i daje opšti uvod u stanje na terenu da bi na kraju obrazložio razloge i ciljeve. Konačno, ekspedicija predviđa i niz arheoloških iskopavanja na lokalitetima Bujanj, Čardak, Gabrovac, kao i kontrolna iskopavanja na Vinči, koja bi obavio Vladimir Milojević. Planirani ciljevi ekspedicije ticali su se aktualnih pitanja nemačke arheologije i bili su ambiciozno postavljeni kao:

⁴ Prilikom iskopavanja Humske Čuke sa Miodragom Grbićem, upravo je Oršić bio zadužen za organizaciju, a slične aktivnosti je obavljao i za Nikolu Vulića i Vladimira Fjuka tokom godina.

1. Pokušaj apsolutnog datovanja neolitskih i bronzanodopskih kultura u Podunavlju, kroz njihovo direktno povezivanje sa onima u Egeji.
2. Određivanje vremena i pravaca migracije Indoevropljana kroz kontinent, o čemu je Bubanj već pružio neke podatke.
3. Razjašnjenje pitanja porekla lužičkih naroda. Na Bubnju, u kulturnom sloju II otkrivena je keramika umnogome slična sa lužičkom, ali nesumnjivo mnogo starija od kulture koja nam je poznata u samoj Lužici.
4. Preispitivanje pitanja napredovanja lužičkih naroda na jug oko 1250. pre n. e. kako tvrde neki engleski istraživači.
5. Utvrđivanje tragova jonskih, eolskih i dorskih migracija i pokušaj da se nađu tragovi njihove prvobitne postojbine.⁵

Ovakav plan ekspedicije jasno ocrtava stav o Balkanu (u ovom slučaju konkretno doline Dunava, Morave i Vardara) kao raskrnicu puteva i važnoj trasi prolaska naroda u prošlosti (*Völkerstrasse*) i time se on u potpunosti uklapao u planove Ahnenerbea za istraživanja u Srbiji (Bandović 2019b, 6). Dalje, plan ekspedicije na više mesta, pa i u ovim proklamovanim ciljevima, podvlači važnost Bubnja, lokaliteta na kome je Oršić izgradio veći deo svoje profesionalne arheološke karijere. Ipak, i pored detaljnih opisa priprema ekspedicije, gde saznajemo koliko je potrebno konja, vozova, nemačkih i bugarskih naoružanih vojnika, studenata arheologije iz Srbije i Bugarske, rolni filma i dr., Oršić se ne zaustavlja da na ovom mestu razloži metodologiju samih iskopavanja. Kao što je već rečeno, ekspedicija nikada nije realizovana a zvanični razlog je bio nedostatak finansija za tako skup poduhvat.⁶

Posleratni tereni Adama Oršića

Osim toga da je učestvovao u nekoliko istraživačkih kampanja sa Muzejem u Lincu (Landesmuseum Linz) u periodu 1945–1951, dok je sa suprugom bio stacioniran u kampu za raseljena lica u Astenu, nemamo mnogo informacija o Oršićevom poratnom radu. Istraživači koji su publikovali izveštaje sa iskopavanja u Ensu, Mheldorfu, Ebensbergu, Štajerlingu, Lauriakumu i Ditahu (Stroh 1949, 1951, 1952; Veters 1952; Ruprechtsberger 1980), pozivaju se na urednu dokumentaciju Oršića koji je te lokalitete iskopavao i dokumentovao (Janković 2018, 90–91).

Poslednja terenska istraživanja koja je Oršić (zajedno sa suprugom Elfridom Štadler Oršić) obavio odigrala su se u Južnoj Americi, u okolini Parane (Brazil)

⁵ BAB, NS21 – 1995, *Vorschlag zur Organisation der urgeschichtliche Forschungsarbeit in Serbien und Macedonien in Sommer 1943*, 21.03.1943.

⁶ U sačuvanim pismima, i Osvald Mengin i Kurt Vilfonzeder savetuju Oršića da se posveti svojim studijama a da planove za iskopavanja ostavi za neko buduće vreme. Obojica su savetovala Volframu Ziversu da ne finansira Oršićevu ekspediciju (Janković 2018).

na lokalitetu Arahu II. Iako Oršić nije nikada bio u potpunosti prihvaćen od svojih kolega u Brazilu, njegovo terensko iskustvo osiguralo mu je status pionira arheologije u toj zemlji. Naime, u vreme kada Oršić stiže u Brazil, arheologija nije institucionalizovana disciplina, a veći deo terenskog istraživanja obavljaju antropolozi. Upravo zahvaljujući njegovom poznavanju arheoloških metoda i tehnika, i podršci koju je uživao od strane kolege Hozea Loreira (J. Loureiro Fernandez, 1903–1977), Oršić je na Arahu II po prvi put izveo sistematska arheološka istraživanja. Njegov rad mu je pružio i podršku američkih kolega sa Smitsonijana – Beti Megers (B. Meggers, 1921–2012) i Kliforda Evansa (C. Evans, 1920–1981), uz čiju pomoć su rezultati tih iskopavanja i publikovani (Orsich & Orsich 1956). Uz pomoć preciznih sistema sonde i rovova, Oršić je uspeo da detektuje stratigrafske promene u naslojavanju lokaliteta i da zaključi da su taj i slični lokaliteti (por. *sambaquis*) često bili mesto privremenih i vrlo kratkotrajnih naselja, a da ta naselja često potiču iz različitih perioda u prošlosti.

Odnos Adama Oršića prema arheološkim iskopavanjima

Malo je reći da je Adam Oršić arheološka iskopavanja smatrao važnim u radu arheologa. Od samog početka iskopavanja čine centralni segment njegove biografije, a on sam u svojim biografijama i novinskim intervjuima gradi sliku o sebi kao profesionalnom terenskom arheologu. Svoje akademske nedostatke (diplomu arheologa i doktorat će steći tek početkom 1944. godine), nadomešćuje upravo terenskim iskustvom i poznavanjem prilika u evropskoj arheologiji. Iako danas nismo sigurni da su podaci o njegovim mladalačkim arheološkim avanturama uopšte tačni, indikativno je da svoj imidž arheologa gradi upravo u skladu sa terenskom praksom, što u vreme između dva rata i nije bilo neviđeno, čak i za profesionalne arheologe.⁷ Istovremeno, dok je insistirao na svom profesionalizmu, osuđivao je amaterizam svojih kolega iz Muzeja u Nišu tokom ranih tridesetih godina 20. veka.

Kao što je slučaj sa drugim arheolozima istog perioda, i Adam Oršić je svoje terensko iskustvo sticao u kontaktu sa kolegama. Blizak odnos sa Miodragom Grbićem doprineo je tome da Oršić usvoji mnoštvo ideja koje se tiču ne samo interpretacija u arheologiji, već verovatno i terenskih metoda i tehnika. Oršić je u svom radu postavio jasnu hijerarhiju, i dok su kolege iz Beograda (Nikola Vulić) i pre svega Narodnog muzeja (Jozo Petrović, Miodrag Grbić, Vladislav

⁷ „Romantiziranje“ biografija nije bila nepoznata praksa među arheolozima. Preterivanje u opisima uslova nalaza, stručnosti, ali i sreće pronalazača, bilo je uobičajeno. Verovatno najpoznatiji primer, doduše iz nešto ranijeg perioda, dolazi od istraživača Troje – Hajnriha Šlimana (H. Schliemann) čija je autobiografija prilično „ulepšana“ (cf. Kennel 2007).

Petković) bili osobe kojima se Oršić divio u profesionalnom smislu, sebe je često postavljao kao sposobnijeg i efektivnijeg u odnosu na kolege iz Muzeja u Nišu u kojem je radio. U jednom pismu M. Grbiću on se, očajan, žali svom kolegi:

„Neki članovi Upravnog odbora (g. Bora Gojković i Bora Popović) dali su radnicima nalog – unatoč protesta g. dr Bratanića i mojeg – da raskopaju fundament oltarnog mesta i dignu neke ploče od patosa u onoj grobnici. Kako ne želim da se moje ime veže sa tim varvarstvom, prijavio sam stvar Banovini i tražio da se dalje kopanje zabrani a istovremeno dao ostavku kao kustos muzeja i kao član društva...“⁸

Rezultati njegovog terenskog rada tokom tridesetih godina, biće važni i u odnosu nemačkih institucija prema njemu tokom Drugog svetskog rata. Naime, terenska dokumentacija i arheološke karte Moravske banovine poslužile mu kao važan argument u saradnji sa Anenerbeom. Tokom svojih studija u Beču, Oršić je sve vreme radio i na prevođenju svoje dokumentacije na nemački jezik. Veliki broj nemačkih arheologa imao je samo reči hvale za njegov rad. Tako je na Herberta Jankuna (H. Jankuhn, 1905–1990) ostavio odličan utisak prilikom susreta kod Mengina u Beču,⁹ a Johan Rajsvic, Kurt Vilfonzeder i Volfram Zivers su ga videli kao nezamenljivog člana istraživanja na Balkanu.¹⁰

Adam Oršić je smatrao da se arheološke informacije, a pogotovo donošenje bilo kakvih zaključaka, mogu dobiti isključivo pažljivim planiranjem arheoloških iskopavanja. Njegovo insistiranje na organizovanju iskopavanja tokom rata bilo je takođe podstaknuto i izmenjenim društvenim okolnostima u kojima se našao. Ratno stanje je, bar što se arheologije tiče, video kao savršen kontekst za organizaciju iskopavanja – nema problema sa dozvolama stranih država (u ovom slučaju misli na Bugarsku i Srbiju, pišući iz perspektive nemačkog istraživača), nema problema sa konfiskacijom zemlje, uklanjanja poljoprivrednih kultura, angažmana radnika i drugih aktivnosti koje su mu stvarale probleme tokom ranije karijere. Oršić eksplicitno kaže da su ratni uslovi daleko bolji za rad nego mirnodopski,¹¹ što govori o njegovom stavu ne samo prema arheološkom terenu, već i o okupaciji zemlje u kojoj je radio. Ono što odlikuje Oršićev terenski rad tokom rata je i uloženi napor u obrazloženje opravdanosti takvih akcija, kao i njihovo uklapanje u širi arheološki kontekst. Bez obzira na originalnost i ispravnost teorijskih postavki Adama Oršića iz 1943. godine terenskoj praksi je data konkretna svrha. Arheološka iskopavanja se vrše, ne da bi se napunile vitrine Muzeja, već da bi dala odgovore na važna pitanja, poput migracija naroda kroz

⁸ ASSK, *Pismo A. Oršića upućeno M. Grbiću*, 27. VII 1933.

⁹ BAB, NS21 – 312, *Pismo Herberta Jankuna upućeno Johanu Rajsvicu*, 20. 7. 1942.

¹⁰ BAB, NS21 – 312, *Beleška Volframa Ziversa*, 19. 7. 1942.

¹¹ BAB, NS21 – 1995, *Vorschlag zur Organisation der urgeschichtliche Forschungsarbeit in Serbien und Macedonien in Sommer 1943*, 21. 3. 1943.

Balkan, povezivanja kulturnih sfera Podunavlja i Egeje i datiranje bezimernih praistorijskih kultura Balkana. Treba svakako imati u vidu, da postoji mogućnost da su ovakvi predlozi imali bolju prolaznost kod eventualnih finansijera, pa nije isključeno ni da su šire eksplikacije bile rezultat pokušaja da se uveća važnost i urgentnost ovakve ekspedicije. Ipak, iako se kroz čitav plan Oršićeve ekspedicije vide i lični interesi, koji se ogledaju u iskopavanjima Bubnja pre svega, uspeo je da terenskim istraživanjima da notu opšte važnosti za, u ovom slučaju, nemačku arheologiju i nauku. U prethodnom, međuratnom periodu to nije bio slučaj sa njegovim, a ni sa radom nekih drugih kolega.

Zaključna razmatranja

Arheologija u Srbiji i Jugoslaviji između dva rata i tokom Drugog svetskog rata bila je u velikoj meri oslonjena na nemačku i austrijsku arheologiju. U zemljama nemačkog govornog područja, taj period je obeležen osnivanjem velikog broja insitucija, otvaranjem katedri i institucionalizacijom arheologije kao discipline. Ideje kojima su se istraživači bavili pripadale su mahom repertoaru kulturno-istorijske arheologije i fokusirale su se pre svega na poreklo kultura i naroda, kao i njihove migracije i uticaje. U tom kontekstu, teorijske postavke, kao i arheološke prakse, usvajane su, adaptirane i korišćene i u drugim delovima Evrope pa i u Srbiji. Na početku svoje karijere Oršić se našao u poziciji u kojoj je mogao imati izvesnu slobodu za sopstvene planove i radove. Slično kao i u Nemačkoj i Austriji, doduše uz izvesno kašnjenje, arheologija se konstituisala u Srbiji. Narodni muzej je tek uspostavljao kontrolu nad novootvorenim muzejima, broj školovanih arheologa bio je mali, a iskustvo se sticalo isključivo u kontaktu sa kolegama.¹² Nedostatak metodoloških priručnika, nastave o metodama i tehnika terenske prakse i mali broj lokaliteta na kojima su se iskopavanja zapravo vršila, uticali su na to da ljudi u mestima van Beograda, poput Oršića, budu prepušteni sami sebi. To je, s druge strane, uticalo na stvaranje jednog neuređenog prostora u kojem je Oršić mogao da se bavi arheologijom na načine koje je smatrao pogodnim.

U odnosu na vreme u kojem je bio aktivan, njegova arheološka iskopavanja možemo smatrati uobičajenim, ako uzmemo u obzir da su detaljna, precizna, dobro dokumentovana i da se tokom radova vodilo računa o kontekstima i stratigrafiji. S druge strane, treba imati u vidu da je Oršić samouk, i da za razliku od kolega koje su u to vreme (između dva svetska rata) studirali na nemačkim i evropskim univerzitetima nije imao prilike da stekne odgovarajuća iskustva

¹² O razvoju i istoriji Narodnog muzeja u Beogradu, vidi: Đorđević, Radić i Cvjetičanin 2005, Bandović 2016; Cvjetičanin (ur.) 2009.

na vreme. Terenske aktivnosti Adama Oršića bile su tokom njegove karijere u direktnoj vezi sa njegovim trenutnim interesovanjima, koja su se naravno sa godinama menjala. U prvoj (niškoj) fazi, Oršić je obilazio terene, radio manja sondažna iskopavanja i najvažnije – prikupljao materijal za novoosnovani Muzej u Nišu. Tek u vreme okupacije će Oršić svoje terene videti kao instrumente za potvrđivanje teorijskih pretpostavki o prostoru Balkana u praistoriji. Da li je takvom konceptu Oršić prilazio kao naučnik ili kao oportunist koji pokušava da svoje jednostavne interese zaodene maskom naučnosti, za sada će ostati nepoznato. Ipak, Oršićeva sposobnost da se uopšte bavi terenskim istraživanjima na taj način govori o tome da je bio u stanju da „pomiri“ terenski aspekt svog rada sa teorijskim načelima i da vrlo koherentno govori o arheološkim problemima i načinima na koji se oni rešavaju, što nažalost nije uvek slučaj, pa ni u nama bližoj prošlosti.

Adam Oršić je tokom čitave svoje karijere terenski deo svoje profesije smatrao najvažnijim. Od dolaska u Niš, on insistira na terenskim istraživanjima, tokom kojih prikuplja informacije i građu koji će činiti osnovu kolekcije Muzeja u Nišu. Oršić koristi terensko iskustvo u Nišu da bi sebe predstavio kao profesionalca, za razliku od kolega amatera sa kojima je često bio u sukobu. Tokom godina okupacije, video je priliku i insistirao na terenskim istraživanjima u Srbiji i Makedoniji. O njegovom stavu svedoči i podatak da je za samo tri meseca koliko je bio upravnik Vranjskog okruga, uspeo da finansira i izvede iskopavanja na Pavlovcu kod Vranja (Janković 2018). Fokusiran na arheologiju, Oršić nije obraćao pažnju na druge aspekte okupacije, pa čak ni na status svojih kolega iz Muzeja.¹³ Koristio je sve mogućnosti da, tokom okupacije, ostvari status koji bi mu dozvoljavao slobodno kretanje i rad, a u tome mu je veoma pomoglo upravo „ekskluzivno znanje“ o kolekcijama i lokalitetima koje je prethodnih godina obilazio i iskopavao. Na taj način, Oršić je svoje terensko iskustvo koristio kao simbolički kapital u odnosima sa okupatorskim institucijama. Na kraju, završetak rata je za Oršića značio odlazak iz Jugoslavije, ali ne i prestanak arheološkog rada. Tokom boravka u Austriji, u izbegličkom statusu, bavio se iskopavanjima praistorijskih i antičkih lokaliteta u okolini Linca, da bi karijeru arheologa završio u Brazilu, nakon emigracije 1951. godine. I tamo je, kao pionir arheoloških istraživanja izveo prva iskopavanja u Parani. I pored sukoba sa kolegama antropolozima, Oršić je ponovo uspeo da svoj status terenskog arheologa iskoristi za saradnju sa kolegama iz Brazila, kao i sa kolegama iz instituta Smitsonian.

Od dolaska u Niš 1930. godine, pa sve do njegove smrti 1968. godine delatnost Adama Oršića obeležena je terenskim radom i insistiranjem na njegovoj važnosti za arheologiju. Iako u potpuno drugačijim okolnostima (Kraljevina Jugoslavija između dva svetska rata, okupirana Srbija tokom Drugog svetskog

¹³ BAB, NS21–1995, *BERICHT uber den Aufenthalt in Nisch vom 12.-22.11.1942.*

rata, izbeglički kamp u Austriji, Brazil), Oršić je u svakom trenutku svoj autoritet i status gradio kao terenski arheolog, odnosno kao profesionalac koji poseduje „ekskluzivno znanje o prošlosti“ s kojim raspolaže po sopstvenom nahodjenju. I upravo su takvi postupci doveli su do toga da postane i formalno profesionalac, što mu je umnogome pomoglo u daljem radu u godinama nakon rata.

Skraćenice

AMSO – Arhiv Muzeja Santa-Olale, Španija

BAB – Savezni arhiv Berlin, Nemačka

NAA-SI – Nacionalni antropološki arhiv, Institut Smitsonijan, Vašington, Sjedinjene Američke Države

Literatura

- Arnold, Bettina. 1990. „The Past as Propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany“. *Antiquity* 64 (244): 464–478. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00078376>
- Babić, Staša i Miodrag Tomović. 1996. *Milutin Garašanin. Razgovori o arheologiji*. Beograd: 3T.
- Bandović, Aleksandar. 2016. Naučne mreže Miodraga Grbića i njihov uticaj na srpsku arheologiju. *Etnoantropološki problemi* 11 (3): 831–852. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i3.9>
- Bandović, Aleksandar. 2019a. Nazi archaeology in Serbia: Power and Ideology at the Völkerstrasse. In *National-Socialist Archaeology in Europe and its Legacies*, edited by Martin Eickhoff & Daniel Modl. New York: Springer (in press).
- Bandović, Aleksandar. 2019b. „Miodrag Grbić i nastanak kulturno-istorijske arheologije u Srbiji“, Doktorska dis. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Bogdanović, Alimpije. 1936. „Neolitsko naselje u opštini Klenovac“. *Moravski arheološki glasnik* 1: 13–14.
- Bošković, Đurđe. 1936. „Osnivanje i delatnost Banovinske arheološke komisije pri Moravskoj banovini“. *Starinar* X-XI: 193–194.
- Cvjetičanin, Tatjana. (ur.) 2009. *Muzej kneza Pavla*. Beograd: Narodni muzej.
- Dugonjić, Mijo. 1936. „Nekoliko nalaza u opštini subotičkoj“. *Moravski arheološki glasnik* 1: 11–12.
- Đorđević, Biljana, Vesna Radić i Tatjana Cvjetičanin. 2005. „Arheološka delatnost Narodnog Muzeja“. *Zbornik Narodnog muzeja* XVIII-1: 11–46.
- Džonson, Metju. 2008. *Arheološka teorija*. Beograd: Clio.
- Fetten, Frank. 2000. „Archaeology and Anthropology in Germany before 1945“. In *Archaeology, Ideology and Society: the German Experience*, edited by Heinrich Härke, 140–179. Frankfurt am Mein: Peter Lang Verlag.
- Fewkes, Vladimir. 1936. „Neolithic sites in the Moravo-Danubian Area (Eastern Yugoslavia)“. *Bulletin of American School of Prehistoric Research* 12: 5–81.
- Garašanin, Milutin i Draga Garašanin. 1953. *Priručnik za arheološka iskopavanja*. Beograd: Publicističko izdavački zavod Jugoslavija.

- González, Jorge M. 2010. „Ernst Schafer (1910–1992) – from the mountains of Tibet to the northern Cordillera of Venezuela: a biographical sketch“. *Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia* 159: 83–96. <https://doi.org/10.1635/053.159.0106>
- Grbić, Miodrag. 1953. *Osnovi istraživanja arheoloških nalazišta*. Beograd: Srpska akademija nauka.
- Grünert, Heinz. 1992. „Ur- und Frühgeschichtsforschung in Berlin“. In *Geschichtswissenschaft in Berlin im 19. und 20. Jahrhundert. Jahrhundert: Persönlichkeiten und Institutionen*, edited by Reimer Hansen und Wolfgang Ribbe, 91–148. Berlin: Degruyter.
- Hare, Laurence J. 2015. *Excavating Nations. Archaeology, Museums and the German-Danish Borderlands*. Toronto: University of Toronto Press.
- Härke, Heinrich. 2000. „The German Experience“. In *Archaeology, Ideology and Society: the German Experience*, edited by Heinrich Härke, 12–39. Frankfurt am Mein: Peter Lang Verlag.
- Janković, Marko A. 2018. *Arheološke putanje i stranputice Adama Oršića*. Niš i Beograd: Narodni muzej Niš – Filozofski fakultet Beograd.
- Kennel, Stefanie A. H. 2007. „Schliemann and his papers. A Tale from the Gennadeion Archives“. *Hesperia* 76: 785–817. <https://doi.org/10.2972/hesp.76.4.785>
- Kohl, Philip L. and Jose Antonio Pérez Gollán. 2002. „Religion, Politics and Prehistory. Reassessing the Lingering Legacy of Oswald Menghin“. *Current Anthropology* 43 (4): 561–586. <https://doi.org/10.1086/341530>
- Kossack, Georg. 2010. Prehistoric Archaeology in Germany: Its History and current situation. *Norwegian Archaeological Review* 25 (2): 73–109. <https://doi.org/10.1086/341530>
- Kun, Tomas. 1974. *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Leighton, Mary. 2015. „Excavation methodologies and labour as epistemic concerns in the practice of archaeology. Comparing examples from British and Andean archaeology“. *Archaeological Dialogues* 22 (1): 65–88. <https://doi.org/10.1017/S1380203815000100>
- Lucas, Gavin. 2015. *Critical Approaches to Fieldwork. Contemporary and Historical Archaeological Practice*. London and New York: Routledge
- Milisauskas, Sarunas. 2011. „Historical Observations of European Archaeology“. In *European Prehistory. A Survey*, edited by Sarunas Milisauskas, 7–21. New York: Springer.
- Milinković, Mihajlo. 1998. „Odeljenje za arheologiju“. U *Filozofski fakultet 1838–1998*, 425–440. Beograd: Filozofski fakultet.
- Milojčić, Vladimir. 1949. *Chronologie der Jüngerer Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*. Berlin: Verlag Gebr. Mann.
- Nadlački, Luka. 1936. „Venera iz Starčeva“. *Moravski arheološki glasnik* 3: 38–39.
- Novak, Viktor. 1936. „Moravski arheološki glasnik, Niš. 1936. Brojevi 1–3, Vlasnik i odgovorni urednik Adam Oršić Slavetić“. *Jugoslovenski istorijski glasnik* 3–4: 367–368.
- Novaković, Predrag. 2015. *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

- Orssich, Adam & Orssich, Elfriede. 1956. „Stratigraphic Excavations in the Sambaqui de Araujo II, Parana, Brasil“. *American Antiquity* 21(4): 357–369. <https://doi.org/10.2307/277308>
- Orssich, Adam de Slavetich. 1940. *Bubanj, ein vorgeschichtliche ausiedlung bei Niš*. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky.
- Oršić, Adam. 1934. „Arheološka istraživanja u Nišu i okolini“. *Starinar* VIII-IX: 303–310.
- Oršić, Adam. 1936a. „Kako se traže arheološka nalazišta“. *Moravski arheološki glasnik* 1: 3–7.
- Oršić, Adam. 1936b. „Praistorijska nalazišta u okolini Niša“. *Starinar* X-XI: 174–181.
- Palavestra, Aleksandar. 2011. *Kulturni konteksti arheologije*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Ruprechtsberger, Erwin Maria. 1980. „Ein kastell des 1. jahrhunderts ist für Lauriacum archäologisch nicht bewiesen“. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 125: 9–24.
- Stroh, Franz. 1949. „Wissenschaftliche Tätigkeit und Heimatpflege in Oberösterreich. 3. Ur- und fruhgeschichte“. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 94: 17–22.
- Stroh, Franz. 1951. „Wissenschaftliche Tätigkeit und Heimatpflege in Oberösterreich. 3. Ur- und fruhgeschichtliche Sammlungen“. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 96: 15–21.
- Stroh, Franz. 1952. „Wissenschaftliche Tätigkeit und Heimatpflege in Oberösterreich. 3. Ur- und fruhgeschichte Sammlungen“. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 97: 13–19.
- Trigger, Bruce. 1984. „Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist“. *Man* 19: 355–370.
- Urban, Otto. 2010. „Die Urgeschichte an der Universität Wien vor, während und nach der NS-Zeit“. In *Geisteswissenschaften im Nationalsozialismus. Das Beispiel der Universität Wien*, edited by Mitchell G. Ash, Wolfram Niess and Ramon Pils, 371–396. Wien: Vienna University Press.
- Veit, Ulrich. 2011. „Toward a Historical Sociology of German Archaeology“. In *Comparative Archaeologies. A Sociological View of the Science of the Past*, edited by Ludomir R. Lozny, 53–77. New York: Springer.
- Vetters, Hermann. 1952. „Ein doppelapsidaler Bauaus der Zivilstadt Lauriacum“. *Oberösterreichisches Heimatblätter* 6 (4): 608–614.

Marko A. Janković
Archaeological Collection
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

*Archaeological Excavations of Adam Oršić: Fieldwork as a Source of
Power and Authority*

The period between the two world wars is extremely important for the history of Serbian and Yugoslav archaeology, because this is the time when the discipline was rapidly institutionalized – new museums are established, new professionals are trained, and large fieldwork projects are initiated. At that moment, as well as immediately after – during the World War II, European archaeology is to the great extent oriented towards the German professionals and institutions. In Germany and Austria institutionalization started earlier, by the beginning of the 20th century, so a great number of the Serbian and Yugoslav archaeologists was educated in the German centres – Marburg, Berlin, Munich, Vienna and other universities. Adam Oršić started working in archaeology in 1930s, self-taught and leaning primarily on the experience of older colleagues, rather than on formal education, which he did not possess at the time. However, he started fieldwork on the sites in Niš and the surrounding area, collecting a huge set of data, that remained in his private possession. It was this data collection and his vast fieldwork experience in southern Serbia that for Oršić opened the door of *Ahnenerbe* and heritage protection institutions during the occupation. As the result of the status he achieved at the time, he was sent to Oswald Menghin in Vienna, where he completed his dissertation in 1944. During the war, his insistence on fieldwork as the essential part of archaeological research became even more pronounced, leading to his suggestion to *Ahnenerbe* to organize an expedition in Serbia and Macedonia. The status acquired by his doctorate under the mentorship of Menghin, the leading prehistorian of Europe at the time, enabled Oršić to continue his archaeological work after the war, first as a refugee in Austria, and then as an immigrant to Brazil. Oršić considered fieldwork as the means through which archaeologists acquire exclusive knowledge. He himself used this knowledge throughout his career to strengthen his authority and to achieve esteem in the academic community. His vast experience and knowledge of the sites in Serbia contributed to the respect he enjoyed by the authorities during the war, set his educational path, and ultimately secured him the status he enjoyed in the settings he worked till the end of his life.

Keywords: fieldwork practices, Adam Oršić, history of the discipline, authority, power

Recherches archéologiques d'Adam Oršić: pratique sur le terrain comme source du pouvoir social et de l'autorité

La période entre deux guerres mondiales est d'une grande importance pour l'histoire de l'archéologie serbe et yougoslave car c'est alors que la discipline s'institutionnalise activement – de nouveaux musées sont ouverts, de nouveaux cadres formés et de grandes recherches sur le terrain entreprises. Pendant cette période, et juste après, au cours de la Deuxième guerre mondiale, une grande partie d'archéologie européenne se rapproche avant tout des collègues et des institutions allemands. En Allemagne et en Autriche, l'institutionnalisation prend l'essor un peu plus tôt, au début du XXe siècle déjà, et un grand nombre d'archéologues serbes et yougoslaves sont formés justement dans les centres universitaires allemands – Marbourg, Berlin, Munich, Vienne et autres. Adam Oršić, autodidacte, a commencé à pratiquer l'archéologie au début des années 30 du XXe siècle, s'appuyant plus sur l'expérience de ses collègues aînés que sur l'éducation formelle qu'il n'avait pas à l'époque. Pourtant, il entreprend les travaux sur le terrain des sites de Niš et ses environs et collecte un grand catalogue de fichiers qui restera sa propriété privée. Ce sont cette propriété du catalogue des fichiers et sa grande expérience sur le terrain en Serbie du sud qui lui ouvriront la porte d'Ahnenerbe et de la Section pour la protection des monuments et des objets d'art pendant les années de l'occupation. En conséquence du statut duquel il jouissait à l'époque, il a été envoyé suivre une formation chez Oswald Menghin à Vienne où il soutiendra sa thèse de doctorat en 1944. Pendant la guerre, son insistance sur le travail sur le terrain comme partie essentielle du travail archéologique est devenue encore plus forte, et il a proposé à la direction d'Ahnenerbe d'organiser une expédition en Serbie et en Macédoine. Le statut du docteur en archéologie acquis et la soutenance de sa thèse chez Oswald Menghin, préhistorien européen de grande renommée, lui ont permis de faire les recherches archéologiques toute sa vie, d'abord comme réfugié en Autriche et ensuite comme immigré au Brésil. Le travail sur le terrain était pour Oršić le moyen permettant aux archéologues d'obtenir les connaissances exclusives. Oršić utilisait cette connaissance pendant toute sa carrière pour renforcer son autorité et acquérir la réputation dans la communauté académique. Sa grande expérience ainsi que sa connaissance du terrain en Serbie ont contribué à ce que les puissances occupantes pendant la Deuxième guerre mondiale le traitent avec respect ce qui a eu comme conséquence sa formation et son travail postérieur par lesquels Oršić a gagné le statut social dans les milieux où il travaillait.

Mots-clés: pratiques sur le terrain, Adam Oršić, histoire de la discipline, autorité, puissance

Primljeno / Received: 18. 6. 2019.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 20. 7. 2019.